

**BULLETIN
MUZEA ROMSKÉ KULTURY**

č. 1 / 1992

Vydáno u příležitosti výstavy
ROMOVÉ V ČESKOSLOVENSKU
v Brně, v Etnograf. ústavu Moravského zemského muzea
31. 7. – 13. 9. 1992

O B S A H (Contents - Inhalt)

- Muzeum romské kultury, jeho práce a úkoly

Romano muzeum

The Gypsy Culture Museum

Museum der Romakultur

(Eva Davidová) s. 1

- O starém romském kovářství

Prál e phuri romaňi hartikaňi buťi

The Old Gypsy Black - smith's Trade

Über das alte Schmiedehandwerk der Roma

(Bartoloměj Daniel).....s. 4

- Ke způsobu bydlení Romů v českých zemích a na Slovensku

Sar bešen o Roma pro Slovensko the pro Čechi

The Gypsy Way of Living in Czech Republic and in Slovakia

Zur Art des Wohnens der Roma in den
tschechischen Ländern und in der Slovakia

(Eva Davidová)s. 8

- Romovia po roku 1989

O Roma pal o berš 1989

Gypsies in 1989 - 1992

- Roma nach dem Jahre 1989

(Emil Pokuta)s. 16

- Romský písňový folklór - ukázky sběrů

Romane giľa - sar kidkeras len

Gypsy Folk Songs - from the collection

Zigeunerlieder - aus der Sammlung

(Eva Davidová)s.18

Přátelé, phrala the pheňa,

tímto skromným bulletinem, vydaným k přípravené výstavě o Romech v Čechách, na Moravě a na Slovensku, se Vám představuje začínající

MUZEUM ROMSKÉ KULTURY.

Jaké je to pracoviště, jaké jsou jeho úkoly, jak a kdy vzniklo, kdo v něm pracuje, jaké jsou podmínky pro jeho práci? Pokusíme se Vám ve stručnosti na tyto otázky odpovědět a tak s Vámi navázat hlubší kontakt a snad i spolupráci.

Potřeba ustavení a fungování romského muzea - Muzea romské kultury - je, zejména v současné etapě, více než jasná a výrazná. V rámci Čech, Moravy a Slovenska představují Romové druhou nejpočetnější etnicko-národnostní skupinu (těsně po národnosti maďarské); svým počtem zhruba 800.000, ale především specifikou způsobu života a kultury, výrazně odlišnou od ostatních obyvatel. Tuto specifiku života, kultury a umění Romů je třeba zachytit (mnohé tradiční projekty už v hodině dvanácté), shromáždit, uchovat, muzejním a vědeckým způsobem evidovat a vyhodnotit. Navíc je třeba tyto materiály a doklady *romipen* (romští, tedy etnicity Romů) prezentovat na výstavách, v dokumentačním studijním fondu a publikačně a tím významně přispívat k hlubšímu poznání Romů - ale i poznání sebe sama - a tak napomáhat ke zlepšování vzájemných vztahů a objektivitě postojů ostatních obyvatel k Romům, v Čechách i na Slovensku.

Přestože tuto potřebu a význam budoucího Muzea romské kultury všechny zúčastněné strany od počátku našich jednání uznávaly, nebylo snadné jeho zřízení realizovat. V souvislosti s celostátně nepříznivou situací, zejména ekonomickou, v celé oblasti kultury se nepodařilo dosáhnout toho, aby toto začínající muzeum bylo zařazeno do sítě státních muzeí. Stalo se tedy muzeem spolkovým - jeho zřizovatelem byla Společnost pro založení romského muzea - nyní je to Společnost přátel a odborníků romského muzea. Pod ní začalo koncem dubna 1991 pracovat ve složení tří odborných pracovníků - prom. hist. Bartoloměj Daniel, etnografka a historička umění PhDr. Eva Davidová a historička PhDr. Jana Holomková (která pracovala v muzeu do 15.10.1991). Koncem roku 1991 se muzeum stalo samostatným právnickým subjektem, zřizovaným Společností a metodicky vedeným Ministerstvem kultury ČR, odborem osvěty, který mu čtvrtletně poskytuje finanční dotaci na základě schváleného ročního rozpočtu. Od konce loňského roku do současnosti přibyly další odborní pracovníci - ing. Emil Pokuta (pověřený dokumentací současnosti), Marta Hudečková, roz. Vágaiová (administrativní a ekonomická agenda) a etnografka PhDr. Ilona Lázníčková. Většina pracovníků muzea jsou Romové.

Práce je před námi ještě mnoho a problémů jistě ještě víc; kromě ekonomických je to především nedostatek prostor pro vlastní práci. Fungujeme zatím ve dvou draze pronajatých místnostech, z čehož jedna je pracovna pro všechny a druhá provizorní depozitář na sbírkové a další získávané předměty. Velmi nám chybí prostory pro kulturně osvětovou práci, pro styk

s lidmi, který je tolik potřebný. K tomu, abychom se mohli stát skutečným muzeem, potřebujeme nutně stálé prostory - v ideálním případě budovu, kde bychom mohli vybudovat stálou expozici, kde by byl výstavní a přednáškový sál, studovna s archivem a romistická knihovna. Vzniklo by tak skutečně badatelsko - odborné i kulturně vzdělávací středisko pro Romy i ostatní zájemce.

Věříme, že se tak snad v blízké budoucnosti stane - při pochopení této potřeby Ministerstvem kultury a Úřadem předsednictva vlády, ale zejména za společné pomoci romských organizací a jednotlivců bez ohledu na případnou rozdílnost názorů; Muzeum romské kultury se musí stát ctižádostí všech inteligentních a kulturně, etnický cílících Romů u nás. Jenom tak se nám společně podaří vybudovat životaschopné kulturně - vzdělávací a badatelské romistické centrum, první tohoto druhu na světě.

Toto muzeum má své základní úkoly - tak jako muzea ostatní; jsou však o to těžší, že je muzejním pracovištěm zcela novým, začínajícím, a navíc by se mělo postupně stát dokumentačně - badatelským, vzdělávacím a kulturním centrem pro Romy a v romistice. Jeho posláním a úkolem je práce v těchto oblastech:

1) Dokumentační; sbírková:

a) **listinná - plošná dokumentace:** materiály - kopie, excerpte archivních listin, rešerše historického i současného vývoje Romů v Čechách, na Moravě a na Slovensku, dokumentace romského jazyka a jeho dialektických podskupin u nás, výstřížky z tisku o Romech, romská lidová slovesnost - slovesný folklór, tj. zápis, ale i nahrávky romských pohádek, textů písni, vyprávění atd. včetně nové tvorby, letáky, plakáty atd., včetně vybudování soupisu romistických fondů v ostatních muzeích a v soukromých archivech a sbírkách;

b) **fotodokumentace:** fotografie dobové a jejich kopie, fotografie současné, diapositivy, filmy (kopie) a videozáznamy romských řemesel a celkového způsobu života, kulturních akcí - koncertů a festivalů, slavností, akcí z politického i sportovního života, akcí křesťanského charakteru a d.;

c) **fond - sbírka trojrozměrných předmětů, dokumentujících způsob života, kulturu a umění Romů, včetně obrazů a d. výtvarných děl s romskou tématikou (podrobněji uvedeno dále);**

d) **muzejní romistická knihovna a archiv - studovna** (později, až ve vlastní budově): původní romská literatura, odborná a vědecká romistická literatura a odkazy (či kopie či mikrofilmy), bibliografie, beletrie s romskou tématikou, periodika naše i zahraniční, archiv výstřížků v tisku.

2) Úkoly základní muzejní evidence a zpracování sbírek:

a) evidence v 1. stupni
b) zpracování v 2. stupni

3) Prezentace - zpřístupnění poznatků a sbírek:

a) pořádáním výstav
b) tvorbou stálé expozice (později v muzejní budově)

- c) pozdějším vybudováním studovny a archivu (romistické vzdělávací a badatelské centrum)
- 4) Vzdělávací, badatelská a kulturně - osvětová činnost:**
- a) výzkumně - badatelská činnost
 - b) pořádání přednášek, konferencí, seminářů či sympózíj s romskou tématikou, promítání filmů a videoprogramů s přednáškami, folklorních vystoupení a d.
 - c) publikační činnost Muzea RK i jeho odb. pracovníků, spolupráce s hromadnými sdělovacími prostředky, účast na ostatních romistických akcích
 - d) vypracovává odborné posudky, rešerše a expertizy z této oblasti.

Co a jak tedy Muzeum romské kultury zejména sbírá a dokumentuje?

A. Historický vývoj Romů - doklady od příchodu na území Čech, Moravy a Slovenska, 600 let vývoje a postavení Romů, t.j. zejména pak období 1. republiky, druhé světové války a po roce 1945 až po současnost.

B. Způsob života a kulturu Romů v minulosti i současnosti:
a) materiální kulturu:

1) zaměstnání, způsob obživy a řemesla Romů: kromě trojrozměrných, t.j. předmětných dokladů (řemeslné výrobky kovářské, kotlářské, košíkářské, korytářské a další, hudební nástroje Romů a pod.), fotografie staré - dobové (i z rodinných alb) a současné, listinné dokumenty, technologické postupy výroby, atd.

2) způsob bydlení Romů - tradiční i současný:

Tuto důležitou oblast není možno většinou dokladovat trojrozměrně, rádi bychom ale získali do muzea kočovný vůz - vurdon (v budoucnu se snad podaří vybudovat skanzen romské architektury, který by postihl různé typy tradičního bydlení). Zatím je dokumentace převážně fotografická, kresebná, video a filmová, doplněná popisy, plánky a rozborovými studiemi.

3) oděv a ozdoby Romů - způsob romského odívání:

úkolem muzea v této oblasti je shromáždit doklady tradičního způsobu oblečení (romský kroj) olašských a usedlých Romů ze slovenských cikánských osad i z českých zemí, a to oděv mužský, ženský i dětský (zatím má muzeum především součástky ženského kroje, které si Romky nejvíce uchovávají, včetně oděvních doplňků - typické boty, klobouky, šátky a ozdoby). Tyto předměty jsou doplňovány fotografiemi - starými i současnými, fotodokumentací a video záznamy.

4) tradiční romská strava a způsob stravování:

zaznamenat tradiční recepty jednotlivých druhů stravy Romů - jídelníček různých vrstev a skupin, způsob přípravy jídel, stravování a vedení romské tradiční i současné domácnosti podle skupin a životní úrovni;

b) duchovní kulturu Romů: (výzkumně – dokumentačně – magnetofonové nahrávky, video atd.)

- 1) tradiční a současná romská rodina, struktura rodiny
- 2) společenské vztahy uvnitř romských společenství - tradiční i současné
- 3) víra a pověry - dříve i dnes, zvyky

4) vnitřní zákony, normy, hodnotová orientace romských skupin - tradičně i dnes

c) kulturu, umění a folklór Romů

1) dokumentovat významné romské osobnosti z oblasti kultury, umění, politického a společenského života, představitele romské inteligence a současných hnutí

2) soustředovat doklady romského umění tradičního a současného - lidové a umělecké tvorby výtvarné, včetně výtvarných děl s romskou tematikou; hudební, včetně dokumentace romských hudebníků, skladatelů, interpretů; literární - romské tvůrce a jejich práce epické, dramatické i lyrické; romské umělce - herci, tanečníky apod.

3) sbírat, dokumentovat a vyhodnotit romský folklór hudební a písňový (mg. a videozáznamy, předpisy - transkripcí do not, texty písni s překlady), taneční a slovesný folklór (pohádky, hádanky, přísloví, pořekadla, pověsti, vyprávění ze života a další druhy)

d) dokumentace současnosti - romská hnutí, strany a organizace - jejich představitelé, programy, poslanci v minulém období apod., akcí kulturních, sportovních, výchovně vzdělávacích, náboženských a pod.

e) dokumentace literatury o Romech a romské problematice - knihy, články, včetně tisku - romské noviny, časopisy, výstřížky s romskou tématikou v rámci ČSFR.

Věříme, že nám v této práci pomůžete i Vy - the tu, phra-le, pheñije!

Za celé Muzeum romské kultury
PhDr. Eva Davidová
vedoucí Muzea RK

O Romano phurikano kher (Romano muzeum)

O ROMANO MUZEUM (phurikano romano kher) užilas vašoda, kaj te zachudel pes o romano dživipen sar varekana, ta the adadies. O Roma andre Československo dujte pro than barišagoha sar narodos - jekhetanišagos. O phuro kher zthodža o Romano jekhetanišagos so chudel o love pal o Ministerstvo kultury andre Čechiko republika.

O godžaver manuša dal o phurikano kher, kiden savoro so hin Romano, po e Romaňi kultura nane miše mek podchudži. Paš oda pes kerel than, predalo gendi a than, kaj avela thode o phurikane kotera, kaj o manuša šaj savoro šaj peske dikhen, he šaj sikhaven pes. O phurikano kher kamel te avel džido maškar manuša, vašoda kerel savoro, so pricrdel jekha he dujtona sera kija peste.

Sikavel tiž le manušen romanes, phiren maškar nipi a den duma, so kerel a so kamen te sikavel o godaver dalo phurikano kher (muzeum). Oda so dikhena pro dikhutno than, nane oda ča amari buči the oda hoj kamas te sikhavel amaro lačhipen. Oda so džanenas te kerel amare phure Roma, sar dživenas, savoro so paloda džanas. The kada savoro kamel te rakhel than, maškar o Roma a gadže, kaj te dživas paš peste, jekhetane sar phral phraleha.

The Gypsy Culture Museum (Summary)

The establishment of The Gypsy Culture Museum has been initiated

as the necessity has arisen to document the traditional and present life of Gypsies - the second biggest ethnical group in ČSFR. It has been in operation since 1991 and was set up by The Association of Friends and Experts of the Museum under the auspices of the Ministry of Culture of Czech Republic which has been sponsoring it as well.

Employees of The Museum have been working directly *in situ* collecting documents about the traditional way of life, about the culture various folklore expressions included and present life in our society. They have visited sites in Slovakia and elsewhere.

At the same time the Gypsy literature library is being established and also the archives which is going to serve as the study after it has been completed.

The Museum would like to become a cultural and educational centre as well and therefore it is stressing its attention toward organizing Gypsy language courses, it is going to organize a rich variety of lectures, a videotheque is becoming a reality and last but not least new connections with various Gypsy groups, unions and organizations are continuously being established.

The exhibition does not intend to be a show presenting the work of Museum only. It is going to confront the broad public with a rich history, specific culture etc. of Gypsies which do reflect in their way of life and to contribute thus to deeper understanding and better relations with other citizens.

Museum der Romakultur (Resumé)

Das Museum der Romakultur entstand aus der Notwendigkeit, das traditionelle Verhalten und das heutige Leben der Roma - der zweitzahlreichsten ethnischen Nationalitätengruppe in der ČSFR - wissenschaftlich zu erfassen und zu dokumentieren. Es arbeitet seit 1991 in Brünn und sein Gründer ist die Gesellschaft der Freunde und Fachleute des Museums unter der Schirmherrschaft des Ministeriums für Kultur der Tschechischen Republik, das die Tätigkeit des Museums finanziell dotiert.

Die Fachmitarbeiter des Museums sammeln auf dem Wege der Forschung, insbesondere in der Ostslowakei, aber auch in anderen Teilen der Republik, Unterlagen über die traditionelle Lebensweise, die Kultur, einschließlich der folkloristischen Äußerungen der Roma, ebenso wie über die verschiedensten Seiten ihres Lebens in der heutigen Gesellschaft.

Parallel dazu werden eine Bibliothek über die Roma - Literatur und ein Archiv angelegt, welches nach dem Finden geeigneter Räumlichkeiten Interessenten als Studiensaal dienen wird.

Das Museum der Romakultur möchte darüber hinaus eine lebendige kulturelle Bildungsstätte sein. Deshalb orientiert es sich auf die Veranstaltung von Kursen der Roma - Sprache, auf die Vortragstätigkeit, die Schaffung einer Videotheke, es knüpft Verbindungen hinsichtlich einer Zusammenarbeit mit Ensembles, Verbänden und Organisationen der Roma an.

Die veranstaltete Ausstellung will nicht nur eine Veröffentlichung der Ergebnisse der bisherigen Arbeiten des Museums

sein. Der Sinn besteht vor allem darin, der Öffentlichkeit den Ursprung und die reiche Geschichte, die spezifische Kultur, die sich in der Lebensweise widerspiegelt, zu zeigen und so zu ihrem näheren Kennenlernen und zur Verbesserung der gegenseitigen Beziehungen mit der übrigen Bevölkerung beizutragen.

O starém romském kovářství

Romské kovářství a kotlářství, jež tvořilo donedávna nedílnou součást ekonomického postavení Romů, patří nepochybně mezi nejzajímavější, avšak nejméně zpracovaná téma naší i zahraniční historiografie.¹⁾ Lze říci, že právě zde nám historická věda mnohé dluží. V čem tkví příčiny tohoto stavu? Jednak v nedostatečném zájmu o romskou problematiku, vyplývajícím snad z neinformovanosti, dále z nedůslednosti dosavadních historicko - etnografických výzkumů a posléze i z tendenčnosti romistické literatury.²⁾

O romském kovářství se nám dochovalo ze starší doby mnoho cenných archivních zpráv, většinou roztroušených v různorodých pramenech naší i cizí provenience. Pokud jde o odbornou nero-

mystickou literaturu, věnují romskému kovářství pozornost významní badatelé, hlavně Ignác von Born³⁾, Ludwig Beck⁴⁾ a Josef Hrabák⁵⁾. A ovšem některé drobné práce - články vycházejí v odborných časopisech i v současnosti⁶⁾. Neřeší však problematiku v celé její složitosti, ale pojímají kovářství pouze jako prostředek obživy Romů a nikoliv jako řemeslo pro ně příznačné a typické se všemi specifickými znaky a zvláštnostmi, jimiž se odlišuje od kovářství majoritní společnosti. Nutnost komplexního bádání o dané problematice vychází ze skutečnosti, že zpracování kovů doprovází život Romů v celé jejich historii a teritoriálně je rozšířeno po celém území jejich osídlení. Terénní odborný výzkum by měl zachytit a zdokumentovat ty formy zpracování kovů, které se dosud dochovaly u Romů jak v Čechách, na Moravě a na Slovensku, ale také v jihovýchodní a západní Evropě.

¹⁾ Viz H. M. G. Grellmann, *Zigeuner-Ein historischer Versuch über die Lebensart, Verfassung, Sitten und Schicksahle dieses Volks in Europa nebst Ihrem Ursprunge*. Desau u. Leipzig 1783 I. vyd.- Objevitel indic. původu Romů a tím i otec historiografie o Romech nemá však příliš valné mínění o romském kovářství, tak jako v jiných důležitých otázkách. Srov. kap. VII. "Verrichtungen u. Gewerbe der Zigeuner" s. 59–64

²⁾ Emília Horváthová, *Život a kultúra rožkovianských Cigáňov*, in : *Slovenský národopis*, Bratislava 1954–1955 č. 1–2 s. 149–167, č. 3–4 s. 285–308, Srov. také *Cigáni na Slovensku*, SAV Bratislava 1964

³⁾ Ignác von Born, *Briefe über mineralogische Gegenstände in Obern und Niedern Ungarn und Siebenbürgen*, Frankfurt 1774, s. 128 an.

⁴⁾ Ludwig Beck, *Geschichte Eisens, Braunschweig u. Frankfurt* 1893, s. 253 an.

⁵⁾ Josef Hrabák, *Hornictví a hutnictví v Království českém*, Praha 1909 II., s. 34–38

⁶⁾ Emília Horváthová, *K etnografickej a migračnej dynamike Cigánov*, in *Slovenský národopis - Monotématické číslo K historickým a etnokultúrnym determináciám spoločenskej integrácie Cigánov - Romov v procese výstavby rozvinutého socializmu v Československu*, 1, 36, 1988

Kovářské nástroje a techniky

Na okolnost, že romští kováři nepřejali v minulosti své nástroje a technicky od okolních národů, ukazuje kromě kovářské práce především etymologie. Tak kupř. v hindustání označuje se kovářský měch slovem *phúná*, což souvisí s romským ekvivalentem *phurdel* - dmychat a imperativem *phurde!* - dmychej, foukej!

Z toho logicky vyplývá, že své kovářské nástroje si zhotovovali a zhotovují sami, což ostatně dokládají nejen písemné prameny⁷⁾ ale i vyprávění našich starých kovářů a pamětníků⁸⁾ ze sedmdesátých let. V minulosti - jak vypravuje 60 letý Matěj Zima - *Romové si dělali měch sami. Na staticích, když uhynulo tělo nebo pošla kráva, stáhli kůži, maso zkonzumovali a vyciněnou kůži přibili malými hřebíky na "chlopeč" – bočnici hruškovitého tvaru. Načež vyryli v ní malý otvor a ustí zpevnili dřevěným válečkem, jemuž říkali "valcos", zavedli do něho kovovou trubku a měch byl tím hotov*⁹⁾.

Nevíme sice přesně, kdy si Romové tento moderní typ měchu ve Vnorovech na jižní Moravě začali vyrábět, s největší pravděpodobností však je spjat s přechodem polousedlých a potulných skupin romských kovářů na u s e d l ý způsob života, který můžeme sledovat jak v českých zemích, tak i v bývalých severních Uhrách, tedy na území dnešního Slovenska od poloviny XVIII. století. V této době, za vlády císařovny Marie Terezie, začal proces transformace romského kovářství do potřeb společnosti.

Ve starší době nacházeli suroviny na povrchu země v přírodním stavu, tedy železnou, měděnou i cínovou rudu, kromě toho cín také rýžovali v řekách, zejména na Slavkovsku v západních Čechách, cínovou rudu získávali také v regionu Cínovce a Božího Daru v sev. Čechách, železo na Moravě na Českomoravské vysočině a v okolí Moravského Krasu, Adamově, Blansku, měď ve Slovenském Rudohoří - Krompachy.

K tavení rud používali nejstarší, tedy původní typ, používaný ještě dnes jak u kovářů, tak i u kotlářů a kovotepců v jižní Evropě, Malé Asii i v samotné Indii¹⁰⁾, představuje dvojitý a přenosný typ měchu, jehož popis máme doložen od XV. století¹¹⁾. Můžeme jej vidět na ikonografických dokladech i na fotodokumentaci na výstavě.

Na jeho zhotovení se nejlépe hodila beraní nebo kozí kůže. Kruhovitý podélný řez se vede pod břichem těsně za předníma nohami a přitom se dbá na to, aby kůže byla stažena nepoškozena. Horní, širší část kůže je opatřena dvojitou dřevěnou lištou s průvlekem pro palec ruky a dolejší část je opatřena dvěma kovovými rourkami.

Tento typ měchu je převážně přenosného charakteru a je lehce ovladatelný. Manipulace s ním je velmi jednoduchá, takže s ním může pracovat jak žena, tak i odrostlejší děti. Při rozevření dlaně měch nabere vzduch a při zavření dlaně se měch uzavírá a tím vzduch začne proudit do výhně. Manipulací měchu nahoru - dolů umožňuje střídání temperatury buď intenzivní nebo jemné a permanentní, takže kovář má možnost regulovat si teplotu a zpracovávat kov i náročnější technikou.

Druhým nejdůležitějším nástrojem romských kovářů je kovadlina, v romštině zvaná ámonis. Kovadlina sestává z jednoduché krátké železné tyče, kterou potulní kováři i kotláři užívají prakticky až dodnes, zejména v jihozápadní Evropě. U nás byla používána v minulém století u kotlářů např. v Praze na Invalidovně r. 1869 - jak je vidět na ikonografickém dokladu Č. Melky. Na východním Slovensku ji používali kováři při kování nebozezů v roce 1936 i 1955.

Nejtradičnější kovářskou výrobou Romů na celém území Čech, Moravy a Slovenska je výroba hřebíků. Obvykle kovář posbíral pohrozené železo a svým způsobem je zpracovával. Železnou tyč dává do výhně a když je rozžhavená, ztenčí ji na kovadlině, pak její konec zašpičatí, na sekáči usekně přibližnou délku hřebíku a posléze dá hřebík do tzv. fezovy-formy a mezi kleštěmi údery kladiiva ukuje hřebíku hlavičku. Celý tento proces netrvá příliš dlouho - maximálně 5-7 minut, takže po skončení této operace může kovář za den vyrobit 200 - 300 hřebíků.

Romský kovář obvykle do železa nepřidává žádný borax ani jiné přísady, z čehož vyplývá, že jeho výrobky byly kvalitní, z čistého železa. Byly oceňovány a vyhledávány zvláště rolníky na stavbu dřevěnic nebo vůbec dřevěných staveb. Například na Valašsku, na Moravě nebo na východním Slovensku často obyvatelé čekali, až přijdou romští kováři a ukrají dostatek šindelových hřebíků, které mají tu zvláštnost, že mají dvojitou hlavičku.

⁷⁾ Ignác von Born, c.d.

⁸⁾ "Varekana peske o Roma o pišot kerenas korkore. Andre majíra vaj kaj murdarolas telentos vaj guruvni, kedenas he le cipenca, kušenás téle, o masa chanas, o cipy vygarbinenas the o la cipatar peske o pišota kerenas." - Výzkum na jižní Moravě v r. 1970 - 1972, Vnorovy, Strážnice, Rohatec - okr. Hodonín.

Podobným způsobem se neslo i vyprávění 73letého Šalamouna Daniela v Čárech, okr. Senica, přičemž dodal: "Me somas ajsó hartaš, hoj strastestar kerdomas manušes" ("Já jsem byl takový kovář, že bych ze železa ukoval sochu člověka").

⁹⁾ Výraz "chlopeč a valcos" je převzat z češtiny. Dokazuje to jen neustálý proces transformace romského kovářství, který probíhá fakticky až dodnes. Lze srovnat lokality Pod. Biskupice, Košiariska, Poprad, Spišský Štvrtok, Prievaly, okr. Senica.

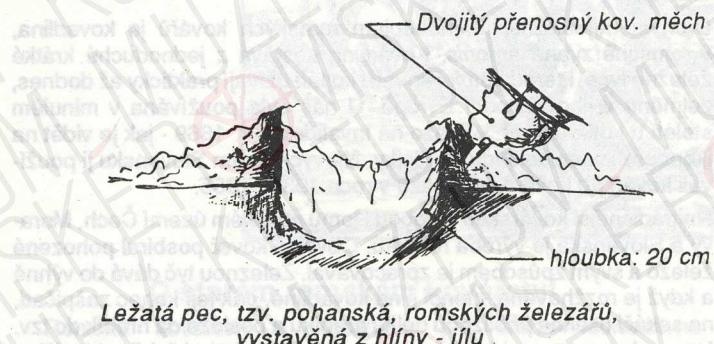
¹⁰⁾ S. P. Ruhela, Gadulyia Lohárs, Kalkata 1965

¹¹⁾ Alexander Pfalzgraf bei Rhein, Reyszbuch desz heiligen Lands. Frankfurt a. M. 1584, s. 37

Srov. též Kryštof Harant z Polžic a Bezdružic, Putování aneb cesta z Království českého do města Benátek, odtud po moři do země svaté země Judské a dále do Egypta, Praha 1608 II., s. 269-271...."pýcky s sebou vozí".

Technika výroby železa

Technika výroby je u Romů velmi prostá. Romská metalurgie má zvláštní charakter přenosného typu. Romové tavili železo v primitivních ležatých pecích, které byly vyhloubené v zemi. Železár vykopal nevelikou jámu o průměru cca 30-40 cm a hloubce 15-20 cm, kterou vymazal jílem a na dně pece vyhloubil mírnou prohlubeň. Do pece nasypal dřevěné uhlí, na ně nehašené vápno, potom vrstvu železné rudy nebo kousky starého železa. Tyto vrstvy se střídaly až do úrovni země. Do pece, jak je na obrázku vidět, byl vháněn pomocí měchu vzduch. Po skončení tavby vydal kovář hroudu železa a na kovadlině zpracoval do určitých tvarů. Těmto pecím se říkalo *pohanské ležaté pece*, čili cigánské¹²⁾.

Jiným způsobem tavení (romsky *bilárel*) bylo odlévání zvonů, zvonků a jiných předmětů¹³⁾; můžeme sledovat u romských tavičů v mědi a cínu, v našich zemích na Zemplíne a Gemeru, tak i jižní Evropě, stejně jako ve východní Evropě, v Haliči. U nás zejména v Jelšavě.

Těm, kteří zpracovávali měď, t.j. kotlářům a tavičům bronzu, předcházeli rýzovači zlata, kteří se bezpochyby neomezovali pouze na sbírání ryzího zlata, ale určitě ho také tavili a pravděpodobně zpracovávali a ukázali tak cestu kotlářům a tavičům mědi a jejich slitin. Je jisté, že dnešní Romové, ať jsou to kováři, kotláři, taviči bronzu a mědi nebo cínovači, používají kov, koupený v obchodě nebo posbíraný ve zlomcích mědi, cínu, zinku, olova, mosazi a bronzu, odevzdávají své výrobky objednavateli nebo je prodávají na trhu.

Romští kováři v minulosti sice vlastnili kovářské nástroje, ale neměli hlavní prostředek obživy – půdu. Většinou byli v závislosti v poddanském vztahu k vrchnosti, ať již církevní nebo světské. A tak v době 17. a 18. století můžeme konstatovat, že romské kovářské řemeslo

doznaло jistého rozvoje, zvláště na venkově. V důsledku rozvoje drobné řemeslné výroby a její pokračující specializace měli romští kováři možnost uplatnění pouze v rámci této poddanské nevolnické závislosti. Polousedlí nebo potulní romští kováři byli odkázáni pouze na náhodný, příležitostný výrobní vztah a proto jejich existence byla nejistá. Avšak na druhé straně i přes tyto těžkosti se mohli užít a uchránit alespoň holý život, pokud nebyli pronásledováni.

Na území Čech se setkáváme s doklady o romském kovářství ze 16. stol. v lokalitách jižních Čech, a to v okolí Jindřichova Hradce, kde roku 1575 pravděpodobně vyráběli tzv. pateny, malé bronzové misky, které v kostelích používali kněží při bohoslužbě. Tyto misky odlévali a prodávali místním překupníkům, kteří je dále prodávali.

Ještě starší doklad nacházíme na Českomoravské vysočině v okolí Havlíčkova Brodu (dříve Německý Brod) z roku 1466, kde pravděpodobně tavili železo způsobem výše popsaným. Tento nejstarší doklad tavení železa můžeme srovnat s historickým údajem o produkci výroby železa ve východních Čechách v okolí Ústí n. Orlicí, v obci Retová, z roku 1930. Ve zdejší obci tavili romští kováři železo, které předtím posbírali na dvoře, v tzv. kúci - kelímkové nádobě z tufu (grafitu). Z toho vyplývá závěr, že jejich výroba železa byla totožná se starými technikami výroby železa a oceli i bronzu.

Tato metoda výroby litého železa se shoduje s železářskou technologií, kterou užívali jak starí Romové, tak i orientální národy, i Evropané. Z uvedeného tedy můžeme vyvodit závěr, že Romové pravděpodobně znali umění kovoliteckého řemesla již v starších dobách, ba lze dokonce říci, že již ve starověku - a to tím spíše, oč konkrétněji máme dnes doloženou nepřetržitou kontinuitu jejich nejprostších technik v odlévání kovů.

¹²⁾ Srov. Ludwig Beck, *Geschichte Eisens, Braunschweig u. Frankfurt 1893, s. 253 a n.* – Podle tohoto znalce metalurgie – Romové onu starobylou techniku metalurgie si přinesli do Evropy z Indie. Výroba železa v ležatých pecích lehce zhotovitelných a snadno zrušitelných je právě typická pro pohyblivý, tedy přenosný charakter orientálního kovářského řemesla.
Viz též Josef Hrabák, c.d. s. 34–38

¹³⁾ Paul Bataillard, *Les Dzwonkars ou Zlotars, Tsiganes, fondeurs en bronze et en laiton dans la Galicie orientale et Bukovine, Paris 1878* (Bataillard vyslovuje hypotézu, že odlévání zvonů, zvonků a ozdobných předmětů pro venkovské obyvatelstvo ve východní a jihozápadní Evropě ve starších dobách bylo výlučnou záležitostí romských slévačů v bronzu.)

Pozoruhodné je však to, že kovářské nástroje a technika se u Romů v podstatě nezměnily po dlouhá staletí, ba snad tisíciletí. Jsou svědkem i hmatatelným dokladem pradávného kulturního vývoje Romů tak, jako u každého kulturně vyspělého národa. Dosud však jejich materiální, ba ani duchovní kultura nebyla dostatečně zhodnocena.

Jako důkaz, že se Romové už v nejstarších dobách tímto řemeslem zabývali, slouží skrt. označení pro zlato *saunaká* - romsky sovnakaj, stříbro *ruppá* - rup, kříž *trisula* - trušul, ocel *absinth* - vrasiň, železo *ayas*, souvisí se staroněm. *aisarn* - *aisin*, od něhož patrně vzniklo i perské označení *asincar* - kovář, železár. Pod tímto jménem jsou romští kováři známi i v Řecku.

Romský kovář a železár na rozdíl od evropského nikdy v minulosti nepracoval ve stoje, nýbrž v sedě na zemi se zkříženýma nohami, podobně jako jeho starší dávní indičtí předkové.

Z toho, co jsme zde uvedli, je možno si učinit alespoň přibližný obrázek o svérázných originálních formách romské hmotné kultury. Právě ona okolnost - konzervativnost a setrvačnost starých jednoduchých nástrojů a technik - nás utvrzuje v domněnce, že romská materiální kultura je pravděpodobně velmi stará a přitom velmi životná, zachovávající si po dlouhá staletí svůj totožný ráz - svoji identitu.

Co to pro nás znamená? Především nutnost aplikace těchto řemesel do naší současnosti tak, abychom navázali v duchu pokrovových tradic našich předků na ty formy výrobních činností Romů, které nám mohou zabezpečit pro desítky, snad i stovky Romů trvalou existenci nejen nyní, ale i do budoucnosti.

Bartoloměj Daniel, prom. hist.

Pal e phuri románi hartikaňi buťi

Ada činiben kamel le gindeskres la phura romána hartikáňaha búťaha te prindžárel, so na éhas akának vaj angoder láčhes ávri rodini the chalárdes ávri rakhli. Ná čak andre amáre phuva, thama, the odoj andre áver thama pre pále - rik, the bangi - rik, Evropa.

Dikhel pre specifika the charakteristika orientálno dúribnaskro amáro angoder, pre amári hartikáňi buti, s' havi éhi vaš amenge Roma sokáčibnaskeri the typicko ná čak odolestar, hoj šaj ada buti del le Romen dživipen. Ada buti anel néve dikhibena kijo chalárdo phuva-keru rodipen the aplikacia pro amáro adadivesesko dživipen.

An Old Gypsy Black - smith's Trade (Summary)

This article is showing some basic characteristics of an old Gypsy black - smith's trade which has never been evaluated properly. Old forms and some basic roots of the metallurgy are still alive among Gypsies. They do live not only in our countries but also in countries of southeastern and eastern Europe.

It is describing specifically the features of oriental mobile blacksmith's technology which is very typical for Gypsies. The main reason is that the trade used to be a good source of living. In the article there are

some quite new information on iron melting and bell casting. It stresses the necessity of a complex research in situ and its application for present time.

Über das alte Schmiedehandwerk der Roma (Resumé)

Dieser Absatz macht den Leser mit den Grundcharakteristiken des alten Schmiedehandwerks der Roma bekannt, das bisher nicht zur Genüge fachgemäß bewertet wurde. Die Formen und die tatsächlichen Grundlagen der Wurzeln der alten Metallurgie leben unter der Romabevölkerung bisher nicht nur in unseren Ländern, sondern auch im Osten und im Südosten Europas.

Er achtet besonders auf das Spezifikum und den orientalischen Charakter der tragbaren Schmiedetechnik, welche für die Roma typisch ist, und das nicht nur aus dem Grund, weil dieses Handwerk ihnen die notwendige Quelle des Lebensunterhalts bot. Der Autor bringt ebenfalls eine Reihe neuer Erkenntnisse über das Schmelzen von Eisen und über das Gießen von Glocken. Zum Abschluß spricht er über die Notwendigkeit einer komplexen wissenschaftlichen Geländeeforschung und die Anwendung deren Ergebnisse in der Gegenwart.

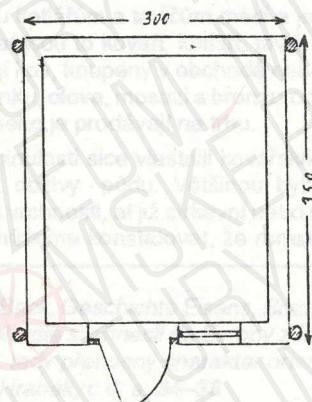
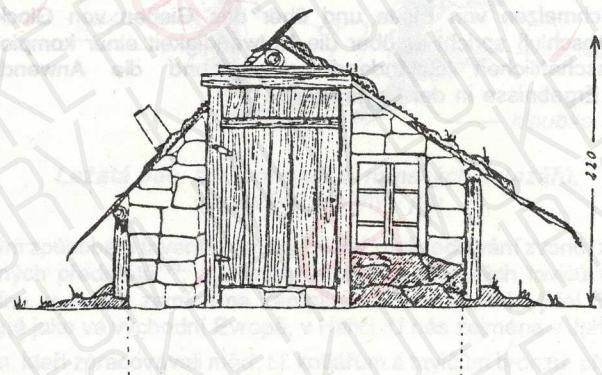
Ke způsobu bydlení Romů v českých zemích a na Slovensku

Způsob bydlení je jedním z nejvýznamnějších ukazatelů ekonomické a kulturní vyspělosti každého jednotlivce, ale i celého etnika, národnosti či národa, k němuž patří. U Romů je odrazem a výrazem jejich specifického životního způsobu, sociálně ekonomického i společenského postavení, výrazem jejich hodnotové orientace.

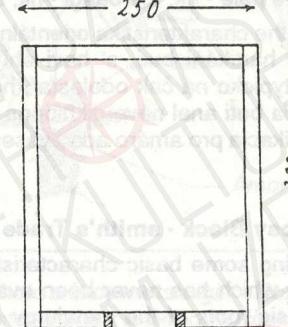
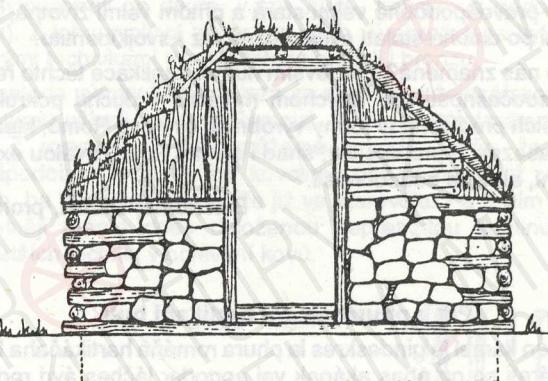
Významný rozdíl byl donedávna mezi způsobem bydlení Romů olašských a usedlých. *Vlachík Roma* měli v dobách svého nomádského života buď přenosné stany - šátre, přenosné primitivní přístřešky nebo obytné vozy (vurdona) různého typu. Žili tedy buď v jednoduchých vozech, krytých plachtou či rohožemi, nebo v obytných vozech, tzv. maringotkách různých typů, pohybující se po většinu roku z místa na místo po území Čech, Moravy i Slovenska - až do února 1959, kdy byly tyto skupiny násilně usazeny provedením soupisu, na základě zákona

č. 74/1958 Sb. Kola jejich vozů byla demontována a tyto vozy jim poskytly ubytování ještě v prvním období po násilném usazení. Nomádský život našich olašských Romů dokládají tedy již jen fotografie, výtvarná díla a dodnes živý písňový folklór této skupiny. Více než třicet let již žijí relativně usazeně v těch místech, kde byla zastavena kola jejich vozů - většinou v domcích či běžném bytovém fondu, jejich mentalitě ne vždy vyhovujícím.

Zcela jiný a různorodější je způsob bydlení Romů tradičně usedlých, v našich zemích od druhé pol. 18. století. V českých zemích to byla a je pouze relativně malá skupina českých, moravských a z části německých Romů, kteří byli poprvé trvale usazeni za vlády Marie Terezie a Josefa II. - zejména v oblasti jižní Moravy, např. v Oslavanech, Svatobořicích, Uherském Brodě, Strážnici a jinde. Většina z nich byla však v období II. světové války vyvražděna, hlavně v koncentračním táboře

Polozemnice (polozemljanka) s oknem, Hôrka u Popradu, 1958

Polozemnice v Hôrke u Popradu, 1958

Osvětim. Ti z nich, kteří přežili, žijí často dodnes v původních přízemních domcích obdělníkového půdorysu.

Nejprimitivnější typ obydlí usedlých a polousedlých Romů představuje zemljanka čili zemnice, která sloužila jako obydlí trvalé, někdy však jen sezónní. Byla vybudována do svažitého terénu, do něhož byl vylouben obdélníkový prostor délky zhruba 2 m a šířky jen o něco méně. V jeho přední části se do středu zarazila vidlicovitě rozeklaná větev, která nesla další, horizontálně položenou větev, druhým koncem zaraženou do svahu. Boky

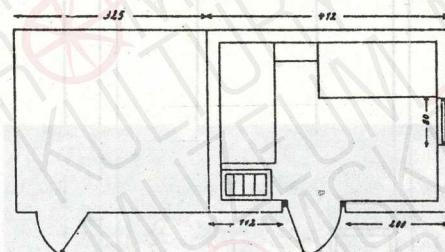
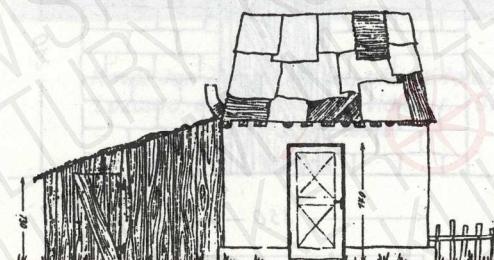
Staré typy obydlí: polozemnice a "kher", Revúca 1954
kresba M. Doleželová
(publikov. in: E. Horváthová, Cigáni na Slovensku, Bratislava 1964)

Takto žili někteří olaští Romové do r. 1959 ...
Hlohovec, záp. Slovensko 1958; (foto Eva Davidová)

jámy byly vyplňené silnějšími větvemi, napíchanými vedle sebe, jejichž horní konce byly připevněny na příčnou žerd. Tato dřevěná kostra - na sochu - pak byla pokryta proutím a slámem a zejména dny s vrstvou země. Vchod do zemnice tvořil buď rám s dveřmi nebo byl vstupní otvor kryt pouze zavěšenou plachtou nebo rohoží. Tento těsný prostor neumožňoval žádné vnitřní zařízení; jeho větší část byla vystlaná slámem a kusy hader a sloužila jako lůžko pro celou rodinu. Pouze v zimě se u vchodu udržovalo nízké ohniště.

Přechodný typ mezi zemnicí a malým jednoprostorovým domkem tvoří polozemnice, jejichž sedlová střecha nesahala až k zemi jako u předchozího typu, ale byla na nízké dřevěné, kamenné nebo zděné zídce. Spodní část polozemnice byla 40 - 60 cm pod zemí, takže se do ní vcházel po schůdkách, celá konstrukce byla podobná zemnici pravé. Představitelé obou

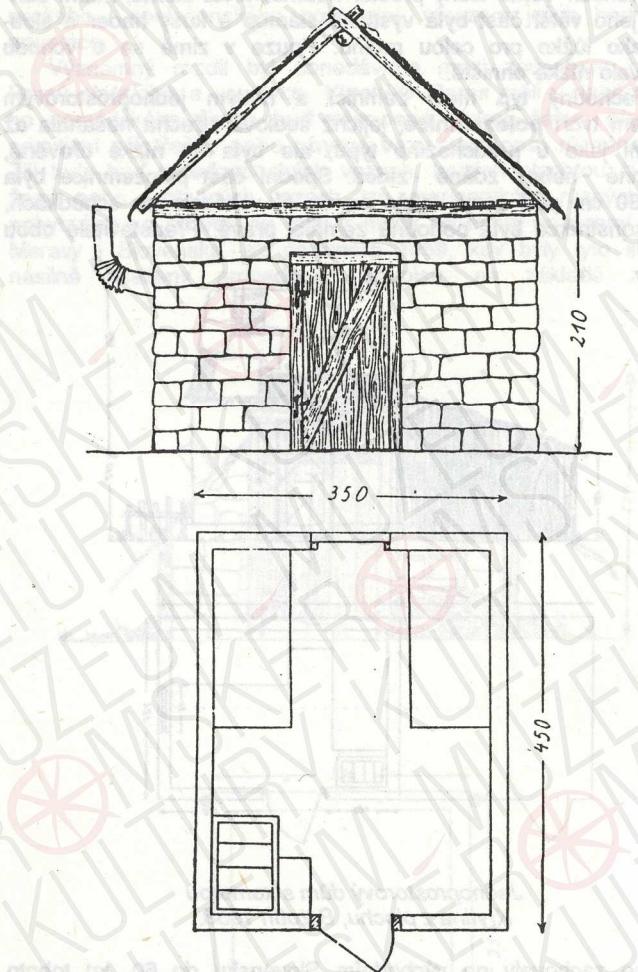
Jednoprostorový dům s komorou
Krytina z plechu, Brzotín 1958.

typů se zachovaly na východním Slovensku do 60. let tohoto století: kupř. zemnice v Muránské Dlhé Lúce (viz obr.), v Somo-toru u Trebišova (viz foto), či polozemnice v Hucíně, v Revúci a zejména skupina několika polozemnic v Hôrke - Miklušovciach u Popradu, zlikvidovaná v r. 1961¹⁾.

Nejtypičtějším a dříve nejrozšířenějším romským obydlím je

Pozn.¹⁾ blíže viz Eva Davidová, Bez kolib a šiatrov, Vsl. vydavat. Košice 1965, str. 85-94, 105-109 a Emília Horváthová, Cigáni na Slovensku, Vydavat. SAV, Bratislava 1964, str. 264-276, odkud převzaty i zde uvedené kresby a plánky, vzniklé při 1. společném etnogr. výzkumu Romů na Slovensku r. 1954 (pozn. E.D.)

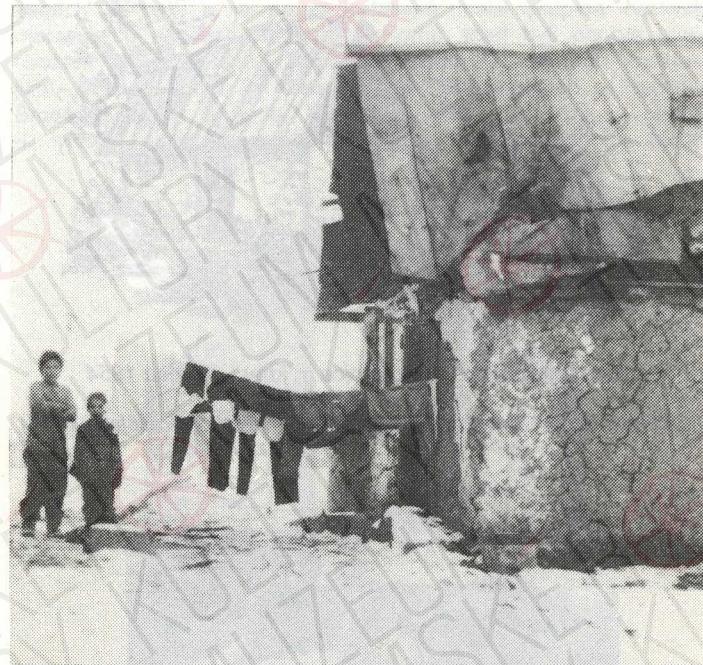
malý jednoprostorový domek, zvaný koliba nebo kher (dům). Je charakteristický pro menší i větší romské lokality, zvané cikánské osady nebo tábory (romano gav). Tzv. cikánské osady

*Jednoprostorový domek (koliba - kher) z nepálených cihel.
Myslava 1958*

jsou dodnes specifickým druhem koncentrovaného osídlení romských rodin, kde žijí ve velkém počtu a nahuštěnosti svých obydlí – často dodnes bez základního vybavení, t.j. bez řádné přístupové cesty, bez kanalizace nebo dokonce bez zdroje vyhovující pitné vody, někdy i bez přívodu elektřiny. V těchto romane gava

je právě převaha uváděných typů romských obydlí, zejména jednoprostorových kolib, dvouprostorových domků (kher), ale i atypických, vlastnoručně vyrobených přístřešků.

*Ještě takto bydlí dodnes některé romské rodiny ...
Egreš u Trebišova, únor 1992
(foto E. Davidová - archiv Muzea rom. kultury)*

I když v posledních dvaceti letech byla řada z cikánských osad zrušena nebo alespoň zlepšena vybaveností a výstavbou nových rodinných domků, přesto se na celém území Slovenska,

Romský kovář (charřas) při práci vsedě, Prešovsko, 1931;
foto Josef Kolářík; archiv Vlastiv. muzea Prešov

Kovář Jan Zeman (67 let) při kutí řetězů -
Lozorno, okr. Bratislava - vidič, r. 1972;
foto Pavel Steiner

Romský kovář Josef Kubík, Velká n/Veličkou
(foto B. Vavroušek, 1914)

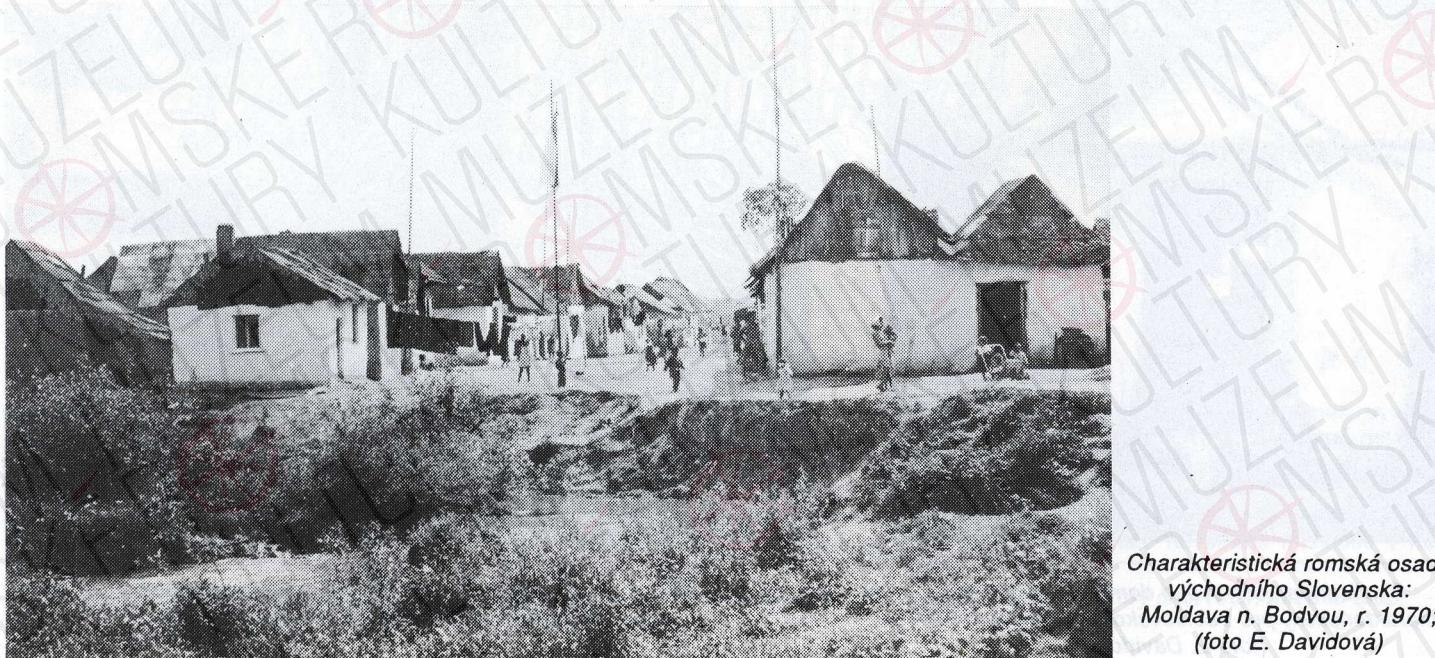

Již lepší obytné vozy - maringotky
(při soupisu kočovných osob r. 1959)

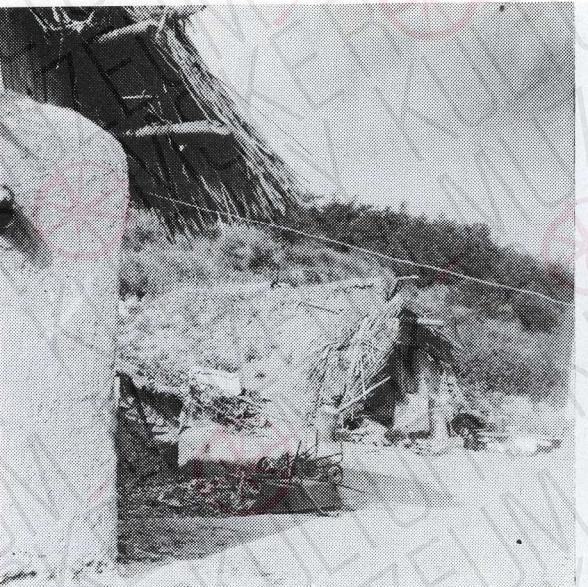

Jedna z mnoha poválečných
východoslovenských osad - romano gav
(okres Stará Lubovňa)
(fotoarchiv Muzea rom. kultury)

Typický způsob "stavby" nového domku
z vlastnoručně vyrobených valků,
Rožnava 1961; (foto J. Durst)

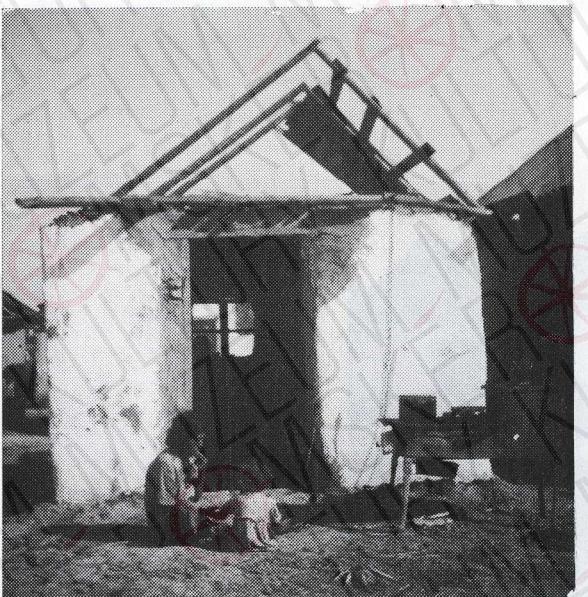
Charakteristická romská osada
východního Slovenska:
Moldava n. Bodvou, r. 1970;
(foto E. Davidová)

Polozemljaniny, Somotor u Trebišova, 1962
(foto E. Davidová)

Lidové výtvarné umění se u Romů projevuje výzdobou
exteriéru domků (v rom. osadě Trebišov r. 1968)

Typ jednoprostorového domku starého typu,
charakteristický pro trebišovskou cik. osadu r. 1961;
(foto E. Davidová)

zejména východním, velký počet z nich zachoval dodnes.²⁾

Půdorys jednoprostorových domků bývá většinou čtvercový nebo obdélníkový, velmi malých rozměrů (2 x 2,5 - 3 m), jen někdy větší. Obvykle sedlová střecha má štít často nevyplněn a je kryta nejčastěji kusy plechu z vyklepaných sudů nebo na desky natlučeným thérovým papírem. Materiál ke stavbě těchto primitivních kolib odpovídá možnostem daného místa a zde zdarma

rys budoucího domku si vyznačí čtyřmi kolíky, zatlučenými do země a spojenými provazem, podél něhož kladou na zem první řadu valků a na ni rovnají řadu druhou a další. Nesnaží se ani, aby vázaly, což je nutné při zdění; dříve je kladli na sebe dokonce *na sucho*, t.j. bez malty. Výška stěn těchto jednoduchých obydlí dosahuje obvykle dvou metrů, někdy i méně. Téměř žádný z těchto typických jednoprostorových domků nemá

Ze staré romské osady v Klenovci. Kresba akad. mal. M. Doleželová

dostupných materiálů: v horských lesnatých oblastech je používáno dřevo, někdy i kámen a v nížinných rovinatých terénech jsou to nejčastěji valky, což jsou přírodní nepálené cihly z bláta a slámy, které si Romové vždy sami vyráběli²⁾.

Tyto koliby si stavěli a mnohde dodnes stavějí sami, zpravidla s pomocí rodiny a přátel, zcela bez základů a plánů. Půdo-

komín; většinou je - často dodnes - trouba od kamen vyvedena proraženým otvorem v postranní zdi. Dveře, zasazené do ostění, obvykle nemají práh; otvor pro okno bývá vyplněn i neotvíratelnou tabulkou skla nebo lepenkou.

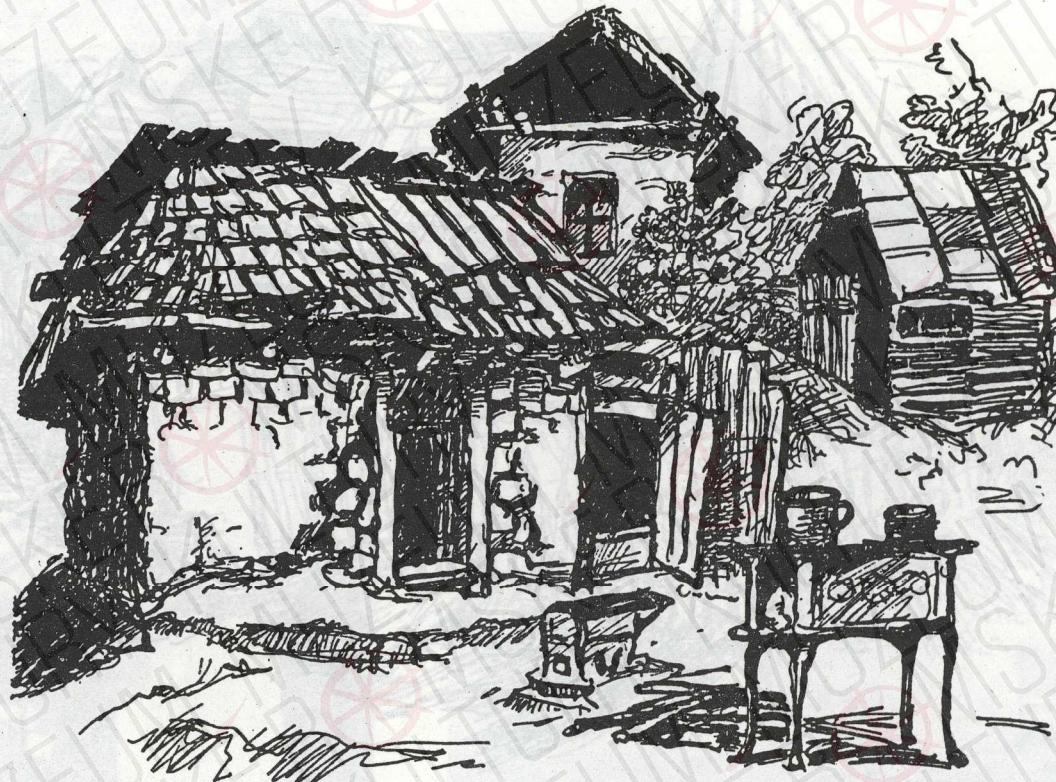
Interiér těchto obydlí bývá v průměru velmi skromný a pro bydlení ne zcela vyhovující: v malé nevětrané místnosti s nevy-

2) blíže viz Eva Davidová, *K spôsobu bývania v cigánskych osadách východného Slovenska*, in: *Nové obzory* č. 3, 1961, str. 289–312

hovujícím osvětlením a s podlahou z udusané hlíny nebo starých prken žije obvykle pět až deset lidí, v dřívějších dobách i více. Často zde byla - a dodnes ještě nekde i je - jediným kusem nábytku širší postel, na níž spí rodiče a nejmenší děti, zatímco ostatní spí na slámě nebo na hadrech na zemi. Kromě postele (vodros) zde bývá i stůl (skamind) nebo židle (stolkos). Téměř v žádném z těchto prostých domků nechybí výzdoba stěn, často zajímavě barevně malovaných, na nichž visí zarámované fotogra-

východním Slovensku, se vyskytuje obydleny dodnes - např. v Moldavě nad Bodvou a Velké Idě u Košic, v Žehře - Dreveníku či v Letanovcích na Spiši a mnohde jinde.

Třetím, velmi rozšířeným obydlem Romů v cikánských - romských osadách i mimo ně je dvouprostorový dům, romsky zvaný kher. V některých případech vzniká rozšířením - přistavením dalšího prostoru (slně či kuchyně) k původní jednoprostorové kolibě. Většinu z nich si však Romové stavějí již jako

Detail staré osady v Revúčke, 1954. Kresba akad. mal. Mária Doleželová

fie členů rodiny, obrazy svatých, případně státníků, mnohdy i plakáty. Šaty si přehazují přes bidlo pod stropem nebo zavěšují na zatlučené hřebíky, nejnuttnejší nádobí ukládají na stůl či poličku. Zajímavé však je, že vnější, často i vnitřní stěny těchto obydlí si jejich obyvatelé často zajímavě výtvarně zdobili - barevným nátěrem sytých odstínů, s použitím neobvyklých ornamentů okolo soklů a trámů. I když patří tyto jednoprostorové romské domky zčásti již minulosti, v mnoha osadách, hlavně na

dvouprostorový dům s kuchyní (kuchyňa) a jizbou (kher; romština má stejný výraz pro jizbu i dům). Způsob stavby těchto obydlí se při jednodušším typu téměř shoduje se způsobem stavby domků jednoprostorových. Okna však již bývají větší, s možností je otevírat, místnosti jsou prostornější a světlejší, stěny vyšší. Většinou sedlové střechy mají štít obvykle již vyplněný, jen výjimečně ne. I u těchto domků není obvykle vyzděný komín; častější je u typů dřevěných, podhorských. V posledních dvaceti letech se začaly

používat ke stavbě i pálené cihly nebo dřevo.

Interiér těchto domků je bohatší než u předchozího typu a proto je celý způsob bydlení v nich hygieničtější a přijatelnější. Rozvržení obytného prostoru do dvou místností však v některých případech obytný prostor nezvětšuje, protože druhá místnost bývá zařízena jako *parádní pokoj*, v němž rodina zpravidla nebydlí. Většina těchto domů je rozvržena na obytnou kuchyni (pitvora, kuchyňa), která se někdy nemnoho liší svým zařízením a využitím obytného prostoru od kolib, a na jízbu, pokoj (kher), většinou již lépe zařízený. Ve všech domech tohoto typu není pochopitelně situace stejná.

Jinou skupinu dvouprostorových domků tvorí typ s jednou obývací místností, k níž byla většinou až dodatečně přistavěna druhá místnost se sešikmenou střechou, která je síní - zádveřím a zároveň i malou kuchyňkou. Původní místnost bývá stejně velká, resp. malá jako u domků jednoprostorových; strop tvoří obvykle obyčejná prkna, ale střecha je již vyplněna prkenným štítem. V interiéru přistavěné kuchyně bývají především kuchyňská kamna, malý stolek nebo lavička, v jízbě jedna nebo dvě postele - darované nebo vlastnoručně vyrobené, někdy i stůl, dvě židle a méně často i skříň na šaty. Protože i v tomto typu je obývaná plocha vzhledem k počtu lidí minimální, tráví obyvatelé těchto lokalit jen malou část dne ve svých příbytečích a od jara až do pozdního podzimu žijí většinu dne venku na prostranstvích a v uličkách mezi domky, kde společensky komunikují. Venku před domem se v létě v těchto tradičních osadách také vaří a jí; tento zvyk si mnohé romské ženy přenášely i do českých zemí, kam se později s rodinami přestěhovaly.

Dalším typem jsou **domy víceprostorové**, které si staví a obývají rodiny již na vyšším stupni životní úrovně a jejichž počet v posledních letech stále narůstá. Jsou stavěny již za odborného vedení zedníkem, všechny mají základy a často i nízkou podezdívku. Jejich velký půdorys je neobvyklý ve srovnání s tradičními typy domků v romských osadách. Jsou stavěny z cihel, dřeva a stále častěji i z tvárnic, které někdy však zůstávají neomítané. Okna jsou zpravidla velká, často trojdílná, střecha bývá pokryta eteritem, taškami nebo břidlicí. Tyto domy mívají již někdy udržované zahrádky nebo dvorky a exteriérem se v podstatě neliší od běžného rodinného domku okolního obyvatelstva. V několika typických znacích se však odlišují: někdy neomítané fasády, zejména však vnitřní dispozice a funkčnost místností. Bývají často bez vstupního prostoru a nejobvyklejším rozvržením trojprostorového domu je kuchyně, přední jízba (anglano kher) a zadní jízba (paluno kher), přičemž názvy místností se různí podle lokalit. Zařízení interiéru je v těchto domech většinou ovlivněno domácím prostředím, především městským (s moderním nábytkem), ale i zde se projevuje osobitý romský vkus v zálibě v pestrých barvách, ozdobných pokrývkách a tretkách.

Uvedené typy nejčastějších romských obydlí se vyskytují

dodnes hlavně v koncentrovaném osídlení tzv. romských osad, ať již tábory dosud na nízké úrovni způsobu života nebo v romských osadách a čtvrtích již na dobré úrovni způsobu bydlení. Poslední uvedený typ, spolu s často rovněž se vyskytujícím štvorákem, převzatým od okolního obyvatelstva, najdeme již i mimo romské lokality, v obcích a městečkách. Takovéto romské rodiny se již vymaly z archaického prostředí starých cikánských osad, kde ve velké koncentraci několika desítek či dokonce stovek obydlí v nevyhovujících životních podmínek není možno dosáhnout vyšší životní úrovně, řádného zaměstnání ani vzdělání.

Jedním z nejdůležitějších faktorů, ovlivňujících způsob bydlení Romů, je jejich územní rozložení, resp. míra jejich koncentrace v jednotlivých regionech. Oproti Slovensku, kde největší nahuštěnost Romů je převážně v romských osadách, je v českých zemích naopak větší rozptýlení - disperze, a tím i předpoklady k výraznějším změnám způsobu života. V Čechách a na Moravě se zvyšoval počet Romů v poválečném období rok od roku, a to nejen přirozeným přerůstkem populačním, ale i značným migračním pohybem - stěhováním dalších rodin ze Slovenska. Zajímavé je, že i v posledních letech se zvětšuje počet Romů v ČR ještě rychleji než na Slovensku, takže jich zde žije již mnohem více než třetina z celkového počtu v ČSFR.

Novodobý způsob bydlení Romů - na Slovensku (mimo uvedené osady) a zejména v Čechách a na Moravě po migraci v poválečných letech - je rovněž charakteristický a plný problémů. Romské rodiny, skupiny i jednotlivci odcházejí či dodnes odcházejí většinou z koncentrovaných osidlení a z převážně nevhodujících životních podmínek do pro ně zcela nového prostředí v Čechách a na Moravě. Přišli najednou do disperzního, rozptýleného osídlení se zcela jinými životními podmínkami, na něž však - zejména v bydlení - nebyli zvyklí a neuměli je vhodně využívat. V průmyslových městech - na Ostravsku, v Kladně, Mostě, ale i v Praze či jinde byli usídlováni většinou do městských bytů horší kvality, či závodních ubikací³⁾. V pohraničních oblastech Čech a Moravy byli a jsou usídleni obvykle ve městech, do bytů podobných kvalit, teprve v posledních deseti letech stále více těchto rodin bydlí již i v bytech I. kategorie, kde i přes vysoký standart bydlení se však stále projevuje romská specifika využívání především jedné hlavní obytné místnosti, kde se soustředí život celé rodiny, zatímco některé pokoje (kupř. dětský) nejsou funkčně využity. Ty rodiny, které osídlyly po roce 1946 pohraniční vesnice, žijí zde většinou v rodinných domcích staršího typu po odsunutém německém obyvatelstvu, nebo v ubikacích či nově postavených bytovkách státních statků⁴⁾.

Je třeba se ještě zmínit o **novodobých cikánských sídlištích**, která vznikla jako důsledek nesprávného řešení bytového problému Romů v některých městských aglomeracích. Dodnes nejproblematictější je romské sídliště Chánov u Mostu, které vzniklo v souvislosti s likvidací starého Mostu, kde tehdy žilo

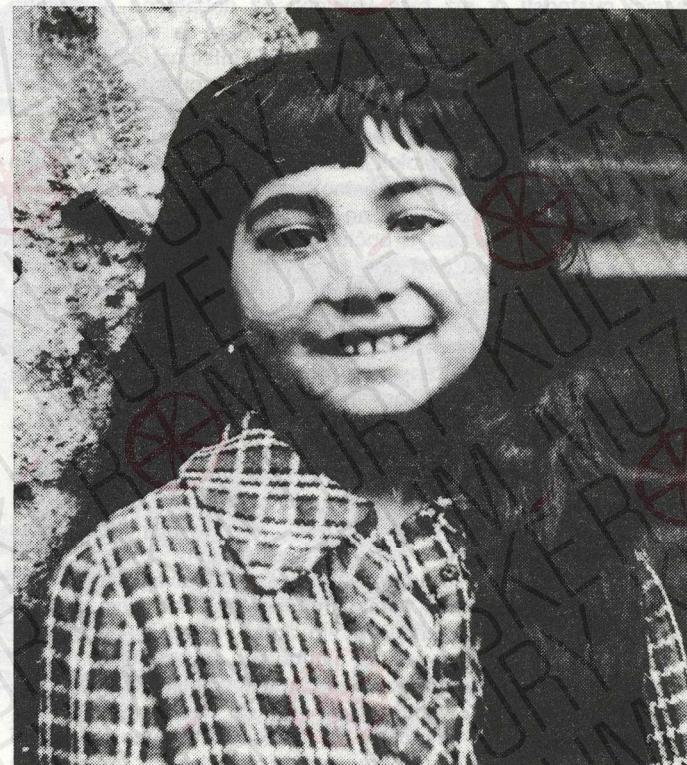
³⁾ viz Eva Davidová, Cikánské – romské etnikum v Ostravě, I. – II., VÚVA Praha – ÚHA Ostrava 1970

zhruba 3.500 Romů. Ačkoliv byl tehdy proveden sociologický průzkum⁵⁾ s cílem rozdělení Romů na jednotlivé skupiny, takže mělo jít o diferencovaný přístup - od výstavby jednoduchých přízemních domků pro nejméně adaptabilní rodiny až po usazení rodin s vyšší životní úrovní do paneláků mezi ostatní obyvatelstvo, nic z toho se neuskutečnilo. Pro všechny Romy bez rozdílu jejich způsobu života bylo pak postaveno izolované sídliště se školou

kde téměř dva tisíce Romů různých skupin žije v panelákovém sídlišti, vedle bloků neromských. Zde je situace sice o to lepší, že problémy řeší Obvodní úřad přímo na sídlišti, který ve vztahu k romskému obyvatelstvu zde uplatňuje specifické přístupy a sociální program, nicméně se však ukazuje, že tak velké soustředění Romů bylo chybou, kterou trpí obě strany, především však oni sami.

Současná výstavba - Betlanovce, okr. Spiš. Nová Ves, r. 1992
(foto E. Davidová, archiv Muzea rom. kultury)

a restaurací, které se během let stalo panelákovou cikánskou osadou s nepředstavitelnými vnitřními problémy, které je nutno řešit. Druhým takovým případem je sídliště Luník IX. v Košicích,

Uvedli jsme si tedy, co je specifické pro tradiční, zčásti i pro novodobý romský způsob bydlení a co je odlišné od majoritní společnosti. A právě to je jedním z úkolů Muzea Romské kultury,

⁴⁾ blíže viz sborník ÚEF ČSAF "Cikáni v průmyslovém městě" - materiály k problematice etnických skupin -, část 3:
- Eva Davidová, Cikáni - Romové v městském prostředí Českého Krumlova (1945 - 1988), s. 1 - 81, Praha 1988, ad.,

⁵⁾ viz J. Friš a kol., Cikáni ve starém Mostě (výsledky sociologického průzkumu), OVN Most 1975

stejně jako je jeho úkolem zdokumentovat Romská specifika v oblastech ostatních. Podrobněji se nezabývá způsobem života té části Romů, žijících již z hlediska materiálního způsobu života ne výrazně od ostatních (i když i oni zůstávají v oblasti rodinné - společenského života, jazyka, hodnotové orientace a celého romipen stále Romy).

Naše muzeum neuchovává a nedokumentuje tedy jen tradiční život a kulturu Romů, ale dokumentuje i současné jevy v novodobém vývoji této etnicko - národnostní skupiny. Mohlo by se však podle potřeby dávat i podklady a podněty při řešení problému současného bydlení Romů (i otázek dalších). Z našeho stručného rozboru vyplývá řada podnětů i pro současnost: kupř. že novodobé formy bydlení by mely vycházet skutečně z romské specifiky, mentality a tradičního, stále se udržujícího způsobu života a hodnotového systému. Měla by to být sídla s moderní vybaveností, ale akceptovat přitom požadavky Romů na jejich pojetí bydlení - t.j. potřebu prostoru, velké obytné kuchyně, kde se soustředí život rodiny; u projektů nových typů obydí pro romské rodiny uvažovat i vnitřní dvorky, kde by se mohli scházet mezi generacemi a sousedsky. Mnohé stávající romské osady mohou zůstat, bude-li doplněna jejich občanská vybavenost a budou-li komunikačně spojeny s obcí. Taktéž i v dalších otázkách může a chce muzeum odbornými expertizami přispět k řešení některých problémů dalšího vývoje a života Romů.

PhDr. Eva Davidová

Sar bešen o Roma pro Slovensko the pro Čechi

Oda činiben del duma sar o Roma bešenas varekana the sar akana andro Československo, pro Slovensko the pro Čechi, Sikhavel, sar dživle vlachike Roma dži 1959 berš - andre verdana (vurdona) the cerhi (šatra) the o Roma so imar pesko than ade rakhle - sar bešen Roma andre romane gava pro Slovensko the sar pro Čechi pal o 1945 berš dži akana.

Sikhavel, save khera - bešibena sas the save hin mek akana; kaj pes kerena the sostar, sar o Roma dživen the bešen pal e migracija andre Čechy pal o 1945 berš the sar akana, či andro gav či pro foros

Paš oda the duminel, so pes nal lačho kerďa, te le Romenge bare *romane gava pro foro* (sídliska) thode (sar Chánovoste paše Most či Luník IX. Kaštate). Pro agor podel o vast o Romano muzeum savorenge, kaj kampol te pomožinen le Romenge - te bešen feder, no so kampel lenge pro dživipen.

The Gypsy Way of Living in Czech Republic and in Slovakia (Summary)

The author of the article has been trying to present here both historical and present day types of dwelling of Gypsies in Czechoslovakia. She is reporting on the way of living of Olach Gypsies and especially the settled ones and she has based her observations on the most frequently used types of dwellings - nomadic tents, huts and vaggons (vurdona) of *vlachike Roma* group up to types of houses and huts used by Gypsies settled

in both Slovakia and Czech Republic. And what a types they are: underground shelters, semi - underground shelters, single room houses (kher), double room houses (kher) of various types, multi - room houses and brand new buildings. The majority of houses could be preferentially found in various large Gypsy communities - the so called Gypsy camps in Slovakia (romane gavs).

The authoress is critically pondering some forms of incorrect solutions of the problem especially as far as some big Gypsy housing estates are concerned (Chánov at Most or Luník IX. in Košice). She concludes by offering an assistance of the Gypsy Culture Museum which could play a positive role in solving the problem in future.

Zur Art des Wohnens der Roma in den tschechischen Ländern und in der Slowakei (Resumé)

Die Autorin des Artikels versuchte hier, eine Übersicht über die Typen der Wohnstätten der Roma in der Tschechoslowakei in der jüngsten Vergangenheit und vor allem in der Gegenwart zu geben. Sie erläutert die traditionelle Art des Wohnens der Olacher und vor allem der seßhaften Roma an Beispielen der am häufigsten vorkommenden Wohnsitztypen - von den Wandelzeltten, Wetterdächern und Wohnwagen (Vurdona) der Gruppe der *vlachike Roma* bis zu den Typen der Häuser und Wetterdächer der Roma, die in der Slowakei und in den tschechischen Ländern seßhaft sind. Sie belegt diese ganze Reihe, von den Erdhöhlen, den Halberdhöhlen und den Einraumhäusern (Hütte - Kher), über die Zweiraumhäuser (Kher) verschiedenen Typs bis zu Mehrraumhäusern und Neubauten. Der überwiegende Teil der traditionellen Häuser tritt bis heute hauptsächlich bei den großen Konzentrationen der Roma - den sog. Zigeunersiedlungen in der Slowakei (romane gava) - auf.

Die Autorin macht sich kritisch über einige Formen der falschen Lösung des Wohnungsproblems der Roma Gedanken, hauptsächlich sofern es sich um große *Romasiedlungen* handelt (Chánov bei Most oder Luník IX in Košice). Sie schlägt zum Schluß eine Zusammenarbeit des Museum der Romakultur vor und bietet diese bei der fachgemäße Lösung dieser komplizierten Problematik in der nächsten Jahren an.

Romovia po roku 1989

Rok 1989 sa zapísal do dejín našej republiky ako rok zmien a nastolenia iného politického zriadenia, ako bolo doposiaľ. Po novembri 1989 vzniká obrovská aktivita obyvateľstva – to, čo doposiaľ nebolo možné. Ani Romovia neostali bokom a aktívne sa zapojili do hnutia za zmeny v našom štáte. Veď patria medzi tých, čo spoločnosť im najviac dĺží. V každodennej živote sa stretávame s neriešením tak významných problémov, že v budúcom období je bude spoločnosť riešiť veľmi ťažko.

Československo, ako krajina najviac osídená Romami, snažila sa tuto problematiku riešiť. Každá republika zvolila inú metódu riešenia problémov, ale ani jedna nedosiahla to, čo sa očakávalo, preto, lebo nevychádzala zo zvláštnosti zpôsobu života a najmä merítka hodnôt Romov.

Nesprávnymi zpôsobmi riešenia romského problému dochádza k úplnému rozpadu vnútornnej štruktúry spoločnosti Romov. Ztráca sa vplyv rodiny najmä v oblasti prenášania tradičných morálnych hodnôt starších členov rodiny na mladšie a rodina ztráca svoj význam pre vytváranie osobnosti a znalostí jak tradičnej kultúry, ako aj systému hodnotenia okolitého sveta.

Všetko, čo bolo romské, považovala minulá spoločnosť za brzdu vývoja a rozvoja v republike a snažila sa celkom prispôsobiť Romov ostatnému obyvateľstvu.

Už koncom novembra 1989 sa Romovia prihlásili k novej spoločensko-politickej zmene a Občanskému fóru tým, že ich zástupcovia JUDr. Emil Ščuka a Ján Rusenka vystúpili na historickej manifestácii na Letenskej pláni v Prahe. V marci 1990 sa v Prahe scházza ustanovujúci zjazd Romskej občianskej iniciatívy (ROI) - ako prvá romská strana; na čelo bol zvolený JUDr. Emil Ščuka.

Strana ROI prijala program odstránenia diskriminácie Romov v spoločnosti a možnosti ich rozvoja po všetkých stránkach ako je u ostatného obyvateľstva. Celým ČSFR znie hrdo u Romov: *Máme svoju stranu, ktorá nám pomôže*. Strana rokuje s predstaviteľmi úradov a organizácií a všetkými, ktorí môžu alebo sú povinný niečo urobiť v tejto oblasti. Množstvo problémov a zlých vzťahov medzi spoločnosťou a Romami vytvára vákuum pri riešení konkrétnych otázok.

V roce 1991 sa strana dostáva do krízy, kedy nenachádza dostatočnú oporu v radoch Romov, a to preto, lebo sľuby a plány je ťažko realizovať, keď sú vo veľkom rozsahu. Romovia ztrácajú dôveru preto, lebo ich problémy sa neriešia hneď a niektoré vôbec. Výsledkom je rozpad strany na viac romských strán, a to najmä na Slovensku, kde vtedy vzniká slovenská ROI pod vedením dr. Gejzu Adama. Po niekolkých mesiacoch dochádza k zmene vo vedení tejto strany, kam prichádza Ján Kompuš.

Dr. Gejza Adam zakladá pak novú stranu - Únia ROI; v roku 1992 je spolužakladateľom Strany práce a istoty. Okrem nich pôsobí Strana integrácie Romov na Slovensku (SIR) zo sídlom v Humennom (pod vedením ing. Kolmana Gunára), Sociálno - demokratická strana Romov (na čele ktorej stojí pan Dezider Oláh), Strana demokratickej únie Romov (predseda pan Oskar Gatyáš), Združenie inteligencie Romov (ZIR) - v čele stojí doc. dr. Július Tancoš. V Čechách a na Morave je okrem federálnej a českej ROI aj Romský národný kongres

pod vedením Jána Rusenka, Demokratický zväz Romov, Matica romská pod vedením dr. Vladislava Oláha.

Okrem týchto strán vznikajú hnutia a organizácie s kultúrnym zameraním; spomenieme najvýznamnejšie ako: Kultúrny zväz občanov romskej národnosti na Slovensku pod vedením Eleny Lackovej, v Čechách Kultúrny svaz občanov romskej národnosti na čele s Andrejom Giňom; na mládež sa zameriava organizácia Únia romskej mládeže pod vedením Miroslava Rusenka.

V týchto organizáciach Romovia nachádzajú svoje uplatnenie a taktiež realizáciu svojich predstáv o kultúre a živote Romov. Veľký počet kultúrnych podujatí sa konal na celom území republiky: konaly sa významné festivaly zo zahraničnou účasťou, a to najmä Romfest v Brne r. 1990, v Strážnici v r. 1991; folklórny festival v Prešove a ďalší. Veľa Romov sa opäť zamýšľa nad tým, čo ztratili v minulosti tým, že sa prispôsobili tlaku spoločnosti takou mierou, že dnes niektorý nevedia, ku komu patria - či ku Romom, či ku gadžom...

V posledných dvoch rokoch Romovia získavajú významné spoločenské postavenie a taktiež sa dostávajú na miesta, kde nemali nikdy možnosť. Zasadli do kresiel Slovenskej národnej rady, do Českej národnej rady a taktiež do Federálneho shromaždenia. Takto v slobodných volbách v roku 1990 získali 11 miest romskí poslanci: Anna Koptová (SNR), Dezider Balog, Ladislav Body, Ondrej Giňa, Zdeněk Guži, Karel Holomek, Milan Tatar (ČNR), Gejza Adam, Vincent Danihel, Klára Samková a Karol Seman (FS). Konečne po prvýkrát v dejinách sa o osude Romov rozhodovalo za účasti romských poslancov. Žiaľ, v týchto volbách roku 1992 Romovia nezískali potrebný počet hlasov a tāk zostanú opäť bez zastúpenia.

Prínosom pre súčasné romské hnutie je vznik niekoľkých redakcií, ktoré vydávajú romské časopisy a noviny - Lačho lav v Prahe, Amaro lav v Brne, Romano kurko v Brne, Roma v Bratislave, Romano gendalos v Prahe, Romano liš v Prešove a Nevi-pen v Bánovciach nad Bebravou.

Tak majú Romovia možnosť porovnať podanie informácií v rodnom aj jazyku okolia, čím tieto noviny a časopisy vytvárajú iný vzťah k romskej národnosti. Pomáhajú zvyšovať národnostné cítenie a taktiež otvárajú cestu k poznávaniu významných osobností vo všetkých oblastiach života Romov v spoločnosti.

Začínajú sa vydávať publikácie v dvoj - alebo trojjazyčnej forme, čo v minulosti nebolo možné: napr. Elena Lacková *Romské rozprávky*, ďalej Jozef Ravasz *Domček v srdečku* atď. Prebúdza sa romská inteligencia a začína prudký rozvoj obnovenia romskej kultúry. Z radoch Romov spoznávame mnoho tých, čo píšu básne a rozprávky, napr. Margita Reiznerová, Gejza Demeter, Emil Cina, Dezider Banga a ďalší. Ich diela opisujú utrpenie a sociálne pomery v predošlých rokoch, ale v ich tvorbe nachádzame aj túžbu po lepšom živote. Tým romský jazyk prebúdzajú zo zabudnutia a ukazujú jeho schopnosť byť rovnoceným jazykom okolia.

Podarilo sa založiť Katedru romskej kultúry pri pedag. fakulte v Nitre a katedru romštiny pri FF UK v Prahe, ktoré majú za úlohu pripraviť študentov ovládať romskú kulturu a jazyk. Jedna z najvýznamnejších odborných inštitúcií, založených v tomto

období, je Muzeum romskej kultúry so sídlom v Brne, ktoré zriaďala Společnost pro založení Muzea romské kultury - toho času Společnost odborníků a priateľ Muzea romské kultury (predseda Ing. Karel Holomek).

Sú aj oblasti, kde Romovia boli poznačení hlbokým sociálnym úpadkom - vďaka ekonomickej reforme v našom štáte. Z celkového počtu nezamestnaných je 90% Romov, čo má za následok aj zvýšenie podielu kriminality v štáte. Mnoho Romov vďaka nezamestnanosti sa dostalo na hranicu sociálnej odkazanosti. Vzniká armáda nezamestnaných Romov, ktorí zlou hospodárskou politikou sú čoraz viac tlačení na okraj spoločnosti. Mení sa u nich postoj k životu a k hodnotám okolia. Upadajú morálne a sociálne, čo má za následok vplyv na všetky oblasti života. Pociťujú najviac tieto zmeny v spoločnosti, chčú to zmeniť, ale nevedia ako. Žiaľ, niektorí nachádzajú východisko z tejto situácie aj v užívaní alkoholických nápojov ako formu riešenia týchto zložitých problémov.

Úrady práce nenachádzajú program na zníženie počtu nezamestnaných Romov, ktorým by mohli pomôcť zvýšiť kvalifikáciu, alebo by sa mali robiť kurzy na získanie určitých znalostí v danom obore. Ani strany ani hnutia sa týmto nezaoberejú, práve tým, čo by pomohlo veľmi Romom. Chcú riešiť problémy akosi ľahkou cestou - bez problémov. Aj finančné prostriedky boli prednosteňane dané na kultúru, než na riešenie sociálnych podmienok - to jest bývania, zamestnania, vzdelania a palčivých problémov - najmä romských osád na Slovensku.

Zabúdame na to hlavné, že ešte v dnešnej dobe sú osady bez základných životných podmienok ako je voda, kanalizácia, elektrický prúd; čia je to vina - obyčajného obyvateľa alebo starostu obce alebo niekoho *hore*? Sú problémy, ktoré nechceme vidieť alebo sme k tomu ľahostajný, preto, lebo nás sa to netýka. Romovia si to neuvedomujú, vedľ dodnes vydržali, tak vydržia ďalej. Práve ľahostajný prístup jednej i druhej strany vedie k tomu, že sa vytvorí nesprávy vzťah k riešeniu. Vláda prijala skôr mnoho návrhov na riešenie problémov - zrušenie osád. Ale nesprávne riešenia výstavby a realizácia stavieb je tak ďaleko, že Romovia ešte roky budú stavať chatrče na okraji miest a obcí, napriek tomu, že v spoločnosti nastali tak veľké zmeny. Každý z nás po roku 1989 očakával zlepšenie života - no ako vidíme, skutočnosť je iná, čas ukazuje, kto je ako na tento život pripravený a ako sa vie prispôsobiť týmto zmenám. Žiaľ, mnohí Romovia na to pripravení niesu.

Ing. Emil Pokuta

O Roma pal o berš 1989 – the akana

So pes ačhila andro Československo pal o berš 1989, na obgela le Romen bio menišagos.

Baron avri Romane jekhetanišaga so upre vazden e Romaři kultura the savoro so šaj amenge vareso phenel lačhes, andro amaro dživen. So pes ačhila na has sa lačho, the bizo tiš nalačho.

Maškar oda perel e ničbučakri, so le Romen tele tradel the paš oda

tiš igen barol o Romano nalačišagos.

Pal o duj pregele berša, pes amenge rakhel than, kaj šaj das duma so te keras, kaj mištes te dživas.

Gypsies in 1989 till today (Summary)

Political changes that took place in Czechoslovakia in 1989 must have influenced Gypsies as well. Gypsy cultural life has been thriving, various new unions, associations and organizations have been coming into being. Once again Gypsy language is being paid attention to and habits which has something to say to Gypsies have been revived. But of course there are both good points and bad ones as well. There is quite a widespread unemployment among Gypsies which itself is a fact which does worsen social conditions and directly influences higher criminality rate among them.

The past two years give us an opportunity to make an analysis of changes in life of Gypsies and present situation as well. Only on the basis of such an analysis it will be possible to tell future development trends.

Roma nach dem Jahre 1989 (Resumé)

Die Änderungen, die nach dem Jahre 1989 in der Tschechoslowakei eintraten, äußerten sich verständlicherweise auch bei den Roma. Es belebt sich die Romakultur, es entstehen verschiedene Verbände, Vereinigungen und Organisationen der Roma. Erneut wird sich der Pflege der Sprache der Roma und den Bräuchen gewidmet, die auch ihrem heutigen Leben etwas zu sagen haben. Jedoch sind das nicht nur positive, sondern auch negative Veränderungen. Dazu gehört vor allem die große Arbeitslosigkeit, die eine Verschlechterung der sozialen Bedingungen und auch eine Steigerung der Kriminalität der Roma mit sich bringt.

Die vergangenen zwei Jahre geben uns die Möglichkeit zu einer Analyse der Veränderungen im Leben der Roma und der Ursachen der gegenwärtigen Situation, auf deren Basis die Richtungen der weiteren Entwicklung bestimmt werden können.

Tradiční a současný romský písňový folklór - ukázky sběrů

Původní, autentický romský folklór - tradiční i nové písně, lidová hudba, tance, pohádky, přísloví, vyprávění ze života a ostatní druhy tvorby slovesné - jsou dodnes nejen vzácným ži-votním projevem této kultury, ale i cenným pramenem pro etnografické a folkloristické bádání, odhalujícím vnitřní svět Romů, jejich názory, víru hodnoty a společenské postavení. Zejména písňový a hudební folklór se o Romů zachoval v přirozené, nekonzervované a tradiční podobě až do současnosti, na straně druhé se však dále rozvíjí jako nová, svébytná folklorní tvorba.

Tradiční romské lidové písně - *romane gíla* - můžeme rozdělit na dvě velké, vzájemně odlišné skupiny - hudební typy, vyskytující se u Romů olašských (vlachike Roma) i u Romů trvale usedlých, žijících na Slovensku a po roce 1945 i v českých zemích: na skupinu volně rytmizovaných pomalých, milostných a sociálních písní - tzv. *žalosne gíla*, a skupinu rytmických písní a popěvků tanečních - tzv. *kheilibnaskere gíla*. Skupinu první lze dále dělit na písňové druhy, vymezené podle zpěvných příležitostí a tématiky - t.j. na písň epické-balady (u Romů olašských), na písň sociálně-lyrické a lyrico-epické, písň tzv. ze života, dále na písň rodinného cyklu a na lyrické písň milostné. Skupinu druhou lze dělit na čapáše (u olašských), čardáše (u usedlých) a na taneční popěvky¹⁾.

V průběhu uplynulých 25 let vznikla další skupina - nová tvorba mladých, většinou neznámých romských tvůrců, tzv. *neve gíla* (nové písně). Mladí Romové buď skládají na tradiční melodii nové texty, odrážející jejich současný život, nebo naopak tradiční text použijí k nové melodii nebo složí nově text i melodii; i tato skupina je velmi zajímavá a je výrazem života schopnosti romského folklóru.

Tradiční i současná romská píseň je zcela svébytná a neopakovatelná i po stránce obsahové, textové. Slova romských písní jsou vzácnou lidovou poezíí - slovesností této etnicko - národnostní skupiny. Její etnograficko - folkloristický výzkum by měl tedy vést nejen k zachycení a uchování romské svébytné, krásné kultury, ale i k hlubšímu pochopení přeměn života a kultury Romů.

Muzeum romské kultury chce pokračovat i ve sběrech a dokumentaci romského hudebního a písňového folklóru. Uvedme si alespoň několik příkladů zápisů těchto písní.

Gypsy Folk Songs - from the documentation (Summary)

The most important element of Gypsy culture is its authentic folklore, the particularities of which contribute in large part to the enrichment of national culture. Gypsy folklore has continued as a living tradition and retained its natural traditional form. On the other hand, it has constantly changed, developed and created new forms. Traditional folklore, such as folk songs, dances, tales or the epic works were created at a time when Gypsies - Roma lived isolated on the periphery of society. Folk art served as a means of keeping their ethnic identity.

The different types are the new songs, composed by the young Gypsies in last 25 years, till today. The term *Rom-pop* does not only imply new lyrics, but also a distance from folk music traditions. They cover a large variety of songs, a variety of types. They represent Gypsy music and songs as it presently exists amongst young Gypsies in Czechoslovakia; they express ethnic identity in the native language.

In this Bulletin we can see some of traditional and contemporary gypsy songs - the cases from the documentation and future collection.

Eva Davidová

¹⁾ blíže viz Eva Davidová - Jaromír Gelnar, *Romane gíla*. LP a brož., Supraphon 1975, a Eva Davidová - Jan Zížka, *Romane gíla*. Vyd. ÚKDŽ a KS Praha, 1991 či "Folk Music of the Sedentary Gypsies of Czechoslovakia (lidové písně Romů v ČSFR)", MTA, Budapest 1991

1. Adadives trito ďives,
sar na chalom calo dives ..
Maj me chava the pijava,
sar miro rom khere avla.

2. Churde veša, churde veša,
a maškaral o cintejris.
Me len avri čhingerava
a mre dades arakhava.

3. Čori som (de) the ačhava,
korunaha nabirinav,
džava ko phral kečen te lel
a ov phenda, že les nane..

4. De man, phrale, deš koruni,
mi džav khere ke mre čhavae,
bo man khere churde čhavae,
maj na meren bokhorate ..

1. Dnes je to už třetí den,
co jsem nejedla celý den ..
Tehdy se najím a napiju,
až můj muž přijde domů.

2. Drobné lesy, řídké lesy -
a mezi nimi je hřbitov.
Já je pokácím
a svého otce najdu.

3. Chudá jsem a zústanu tak,
nemám ani korunu,
půjdou si půjčit k bratrovi -
a on řekl, že nemá ..

4. Dej mi, bratře, deset korun,
ať jdu domů ke svým dětem,
protože mám doma ubohé děti,
div že hlady neumřou ..

Parlando, J = cca 60

hej A- da-đi- ves tri- to đi- ves, hej
Sar na cha- lom ca- lo đi- i- ves, hej
Maj me cha- va the pi- ja- va, haj
Sar mi- ro rom khe- re ja- av-la. hej de

2. Aj- ci phir- đom, buj- do- šin- đom, hej

Meg pro mi- ro na ta- lin- đom, hej
Ta- lin- đom les ga- vo- re- ske, hej de
Le ... dža Dev- lo-o-ste. hej de T.f.

1 2 3

3. 4. 5.

(Jolana Baloghová, Třebišov, Slovensko
- čorikani, žalosno gili)

1. Khejre, khejre, Karvinate,
kija mire, jaj, čhavore
kija mire, jaj, čhavore,
bo jo hine - jaj - siroti.
 2. Dale miri, mri dajori,
ma čhinger tu tre balora,
tre balora te čhingeres,
hej, mange tu žala keres.
 3. Bari žala tu, jaj, keres
mire, jej - de - jiroleske,
mire, jaj - de - jiroleske
bari žala, jaj, tu keres.
 4. Oj, Devla, le, so kereva
hej, te bari nasvali som,
de, řiko mange na del paťiv,
že me som, de, jaj, nasvali.
 5. Hej, vičin ke ma le dochtoris,
bo ov džanel, so hin mange,
bo ov džanel, so hin mange,
že me bares nasvali som ..
-

1. Doma, doma, v Karviné
/jsem u mých dětí, jaj./
protože jsou siroty.
2. Matko moje, má maminko,
nervi si své vlasy,
když si své vlasy trháš,
mně, jaj, žal děláš.
3. Velký žal ty děláš,
jaj, mému srdíčku,
mému, jaj, srdíčku
velký žal způsobuješ.
4. Oj, Bože, vezmi si mě, co si počnu,
když jsem moc nemocná,
nikdo si mě neváží,
že jsem nemocná.
5. Hej, zavolej ke mně doktora,
protože jen on ví, co mi je,
protože on zná, co mi je,
že jsem tak moc nemocná.

Parlando, J = cca 65

(Pomalá žalostná píseň, složená Romy v Karviné v 60. letech a rozšířená pak po celé ČSFR; slova 1. stroky jsou změněna - původní text byl *Khejre, khejre kolibate*, t.j. *Doma, doma v kolibě*). E.D.

1. Odkanastar gejdom pro Čechi,
phares buči, jaj, me kerava.
Kerava pro raja,
vaš odi ča kali kaveja..
2. Odkanastar ačhodom pro Čechi,
iłom peske kala Romňora,
romňora kalora,
lakre šukar kale jakhora.

1. Od té doby, co jsem odešel do Čech
dělám, jaj, jen těžkou práci.
pracuju pro pány (gadže)
jen za tu černou kávu..
2. Odkdy jsem zůstal v Čechách,
vzal jsem si černou Romku,
ženušku čerňoučkou
s jejíma krásnýma černýma očima.

(František Černý, Český Krumlov – 1991, nová tvorba)

Tempo giusto, J = 72

Od-ka-na-star gej-łom pro Če- hi,

Pha-res bu-či me, jaj, ke- ra- va,

Ke- ra- va pro ra- ja,

Vaš o- di ka- li ka- ve- ja, ja. hej

Poslední ukázkou je text krásné tradiční písni Romů z východoslovenských osad, kterou si po migraci do Čech a na Moravu přinesli i sem:

1. Oda kalo čirikloro¹⁾
lidžal mange mro jiloro,
lidžal, lidžal, kaj me phenav,
mre romeske andre žeba.
2. Hej, odej čhaje, mri dajori,
pro blakica, jaj, (de) bešel,
tel e blaka, jaj, (de) bešel
churde apsa, jaj, perkeren.
3. (De) Ma rov, mamo, ma rov, mamo,
ma čhinger tu tre balora,
tre balora, jaj, čhingeres,
mange žala, jaj, tu keres.
4. Oda kalo čirikloro
mangel mandar mro jiloro,
mangel, mangel, si te mera,
kaj mre čhavem (de) na dikhav.

1. Ten černý ptáček
odnáší si mé srdíčko,
bere si ho, odnáší, kam mu řeknu,
mému muži do kapsy.
2. Hej, tam - dívko, má maminka
u oken sedí, jaj,
u okna, jaj, sedí,
hořké slzy jí padají.
3. Neplač, mámo, neplač, mámo,
nestříhej si své vlasy,
když si své vlásky stříháš,
mně žal, jaj, děláš.
4. Ten černý ptáček
si žádá ode mně mé srdce,
žádá si ho, žádá, brzy umřu,
když mé děti neuvidím.²⁾

Tradiční pomalá písni - žalostno gili slovenských usedlých Romů z východoslovenských romských osad - o přicházející smrti, personifikované černým ptáčkem. (3. strofu vložili přejmutím z jiné tradiční písni).

Zpěv: Koloman Kotlár (1939) a Anna Dunková (1942), Praha - původem z Lipan, okres Prešov, nyní Větřní u Čes. Krumlova.

¹⁾ pozn.: Kalo čirikloro – černý ptáček je v tradici slovenských Romů personifikací smrti

²⁾ Písni zapsala a přeložila Eva Davidová; notová transkripcie – Jan Žižka

BULLETIN MUZEA ROMSKÉ KULTURY č. 1 / 92

Vydalo: Muzeum romské kultury v Brně v červenci 1992

Odpov. redakce: PhDr Eva Davidová, PhDr Ilona Lázničková

Tisk: Tiskárna ŠUMAVA, spol. s r.o., Český Krumlov

Náklad: 2.000 ks

